

A szent had

Hadiprédikáció Magyarországon a 16–17. században

Bornemisza Péter, Pázmány Péter, Tolnai Mihály és Nagyari István művei alapján

A 16. század közepére a ferences prédikátorok szerepét a harctereken és végvárakban átvették a reformáció prédikátorai, a század végétől azonban ismét megjelenik a katolikus egyházi beszéd is. A katonák hetirendjéhez a hadban is hozzá tartozott a prédikáció vasárnaponként és csaták előtt valószínűleg az ima. A ránk maradt leírt prédikációk bár, ha több felekezetből való egyházi személyektől származtak is gyakran problémafelvetésükben, argumentációikban, példatárakban, retorikus felépítésükben sok hasonlóságot mutatnak.

A tábori prédikációk lehettek elhangzottak, mint Nagyari József, aki Apafi Mihály fejedelem udvari papjaként annak hadjáratai során beszélt vasárnaponként.¹ Lettek azonban a célra írt posztillás kötet fiktív darabjai is, amelyek útonjárás idején, tábori körülmények között, gyakran ezek helyettesítették az istentiszteletet, főként, ha a lelkész nem volt jelen és lehettek csak katonáknak szóló prédikációs részek, mivel ez a réteg egy jelentős meghatározó részét tette ki az akkori társadalomnak². Vizsgálódásom során igyekeztem csak a prédikációs műfajnál maradni.

A Nagyari fél évszázadát megelőzően a 16. századból Bornemissza prédikációt választottam a jelenlegi elemzéshez. Balassi, Tinódi a 16. században a végvári élet fénykorában fogalmazta meg eszméjét. Mindezt a 15 éves háború idején újra kellett fogalmazni. A kiábrándultság hangja mellett megjelenik az új vitézeszmény. Európai jelenségről van itt szó: a „konfesszionalizáció” folyamatában valamennyi keresztény egyház arra törekedett, hogy kiépítse saját intézményrendszerét, kialakítsa teológiáját és gyakorlati erkölcsstanát jól meghatározható jegyekkel elkülönítse magát a többi egyházi szervezettől. Az ilyen törekvések azt is megkívánták, hogy a vallás ügyével összekapcsolódó háborúk jellege, etikája, a harcokban résztvevők szerepe világosan megfogalmazódjék, át kellett tehát értékelődnie a vitézség eszményképének is.- írja Bitskey István³

Vizsgálatunkhoz adódik itt Alvinczy Péter postillás kötete 1633-34-ből, aki életében Bocskai udvari papja Bethlen fő tanácsadója volt, ha csak a legjelentősebb postillás köteteket nézzük a két századból.⁴ Alvinczi volt a szabadságharc profetikus hangnemének életben tartója. Kulcsár György illetve Beythe István lutheránus postillái nem foglalkoznak a kérdéssel.: nincs.⁵

¹ Nagyari József: Tábori prédikációi. (1681-1683.) Közreadta Győri L. János 2002. Debrecen.

² Heltai János: A XVII. század első felének (1601-1655) Kiadványstruktúrája Magyarországon. (Az egyházi-vallási művek funkcionális és használati műfaji rendszere. Műfaj teremtő elvek és célok, nyomtatott műfajok.) Bp.- Miskolc 2002.

³ Bitskey István: Virtus és religió. 114 -132. Miskolc, 1999. 124.

⁴ Alvinczy Péter: Postilla, azaz egymás után következő praedikátívok az vrnapi szent evangéliumok szerint rövid magyarázatokkal és világos tanúságokkal, melyek az nemes szabad királyi városban, Cassaban praedikáltattak Alvinczi Péter pap által és mostani ki nyomtatták ő maga gondviselése által. Cassan (Kassa,) 1638 RMNY 1566. Alvinczi Péter az postillának második része, melyben foglaltatnak az nyári praedicatiuk Szentháromság vasárnapuál fogva advent első vasárnapig. Cassan 1634. RMNY 1583. Alvinczi Péter: Qvadragesima vasárnapra tartozó szent evangéliomnak magyarázattya hét praedicatiu szerént, melyből megh tezik azkisirten miben ályon, azbójtnek igaz értelme mi légyen, ésaz anyali szolgálatról mit kellyen érteni. Rövid tanúságokat tractáltatot Cassán Alvinczi Péter pap által, a. 1628. Cassoviae 1632. RMNY 1536. 1633.

⁵ Beythe István: Az evangéliomok magyarázati, kiket az köröztyéni gyöleközetben eztendő által zoktak praedikállani revidedön irattanak az Isten főlő emböröknek lelkök vizagztalására Beythe István praedikátor által Nymöt Vij Várat (Németújvár, 1584.) RMNy 552. ; Beythe István: Eztendő által valo vasarnapi epistolák, Magyarázattyokkal özve, irattanak Beythe István Praedicator által. Nymöt Vij Várat 1587. RMNY 553. Beythe István Az zentök fő innepiről valo evangéliomok, magyarázattyokkal özve, eztendő által. Az zegeny egyigyö

Evangélikus részről Zvonarics Mihály- A „fekete bég” papja 1628-ban jelenik meg prédikációskötete⁶. Zvonarics helyett azonban egy másik prédikátorát szeretném idézni Nádasdy Ferencnek, Magyar Istvánt⁷, a sárvári prédikátort, akitől ugyan nem maradt ránk postillás kötet, de mint urának kísérelője katonákkal foglalkozó hadi munkát is kénytelen volt kiadni.

A 15 éves háború alatt Magyarország népének a Wittenbergi történetiszemlélet alapján fogalmazta meg Az Országokban való sok romlásoknak okairól írott könyvét melynek utolsó traktusa a hadakozókról szól és beillik hadi prédikációnak is. Talán ilyen prédikáció el is hangzott. Elemzésembe azért veszem be, mert a hadipredikáció műfajában alkotó Pázmány Péter is ennek kritikáját adta.⁸ A könyv negyedik egyben utolsó fejezete azért is érdekes számunkra, mert összegzi a 16. század külföldi mintáinak törökkel és a vele szembeni hadviseléssel szembeni álláspontját. Nemcsak a könyv középpontjában álló Melanchthon – Carion féle apokaliptikus történeti képet használja, a polemikus éllel megfogalmazott kettős antikrisztus tétellel, hanem beépíti Erasmusnak A béke panasza című művét is, melynek centrumában a török, mint az angyalokhoz hasonló tiszta nép, szent hadként szerepel a bűnben fetregő erkölcsi megjobbulásra képtelen keresztény hordákkal szemben.⁹ Megjelennek természetesen kísérelő elemként Luthernek a keresztény hadakozásról és a török háborúk lényegét megfogalmazó művei is.¹⁰

A katolikusoknál Káldi György prédikációi a legfontosabbak témánk szempontjából Pázmány mellett (1631). Elvéve találtam nála katonákhoz szóló utalásokat, talán azért, mert mint a postillák első kötetében Kutasi érsek egy beszélgetését idézi egy vezető katonatiszttel, aki dicsérte egy harcias papját. Az érsek azt válaszolta:¹¹ „hogy, nem szereti a katonás papot, ahogy beszélgető partnere sem szereti a papos katonát.” Telegdi Miklós egy generációval hamarabb elhangzott prédikációi 1638-ban jelennek csak meg¹². A belső egyházi megújulás érdekében főként saját felekezetét bírálta. A katonaság, mint réteg szervezet nehezen fér ebbe bele. Pázmány Péter 1636-ban jelenteti meg élete folyamán elmondott szent beszédeit, ebben már szerepel egy hadi prédikáció, amely Szent Márton ünnepére szól, mely kifejezetten elmondásra alkalmas.¹³

---

köröztényöknek értelmére iratot Beythe Istvan praedicator által. Nymöt Vij Várat 1564.; Kulcsár György: Postilla, az evangéliomoknak, mellicet esztendő által a keresztények gyöleközetibe szoktak olvasni és hirdetni praedicator szerint valo magyarazattia. Az Kultsár Görgy also liyndvai praedicator által 1574. (Alsólindva)

⁶ *Zvonarics Mihály*: Magyar postilla, azaz a vasárnapokra és egynehány nevezetes innepekre rendeltetett evangéliumoknak első részben foglaltatott világos és értelmes magyarazattya, mellyet az fő tudosés nevezetes Szent Irás magyarazo doctoroknak és professoroknak irásokból irtt és szerzett éltében az istenben elnyugot és idvezült Zvonarits Mihaly sarvari praedicator és Dunan innen valo keresztén ecclesiáknak superintendense, és holta után maradéki kinyomtattattanac...Csepregen 1627. magyarazata, és irodalma RMNY 1380, Második rész Csepreg 1628. RMNY 1404.

⁷ *Magyar István*: Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való meg szabadulásnak io modgiarol mostan vyonnan irattatott és sok bölts embereknek irásokból szerzetetett hasznos könyvetske. Magyar István sarvari praedicator által. Sárvár, 1602., modern kiadásban: sajtó alá rendezte Katona Tamás, Makkai László utószavával. Bp. 1978. Továbbiakban: Magyar Az országban való.

⁸ *Pázmány Péter*: Felelet az Magiari Istvan sarvari praedicatornak az ország romlása okairól irtt könyvere. Iratot Pazmani Peter által. Nagyszombat 1603. RMNY 905.

⁹ *Erasmus, Desiderius, Rotterdamus* : A béke panasza. (Querela pacis), ford. Komor Ilona, bevezetést írta Turóczi-Trostler József, Bp. 1948.

¹⁰ *Luther*:

¹¹ *Káldi György*: Az vasárnapokra- való predikatzioknak első része, Sz. András napiatol fogva Keresztelő Szent János napjáig. Irta az hivek vizasztalására és jobbulására az Iesus-alatt vitezkedő Társaság-beli nagy-szombati Káldi György pap. Pozsonyban 1631.; Az vasárnapokra- való predikatzioknak első része, advent első vasárnapjatól-fogva Sz Haromság vasárnapjáig. Irta az hivek vizasztalására és jobbulására az Iesus-alatt vitezkedő társaság-beli nagy-szombati Káldi György pap. Pozsonyban 1531.

¹² *Telegdi Miklós*: Az evangéliomoknak, mellyeket vasárnapokon és egyéb innepeken esztendő által az anyaszentegyházba olvasni és prédicálni szoktanak. I-III. Bécs, 1577-1580. Nagyszombat, 1627 RMNY 374. 1628. RMNY 418, Nagyszombat, 1630. RMNY 474.

¹³ *Pázmány Péter*: A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk. Melyeket élő nyelveken tanítása után írásba foglalt Cardinal Pázmány Péter esztergomi érsek. Pozsony 1636. A szemelvények forrása a nagyszombati 1695. esztendei kiadás. A keresztény vitezők köteleességéről fejezet. 1147-1158. Általam használt kiadás Tarnóc Márton gondozásában jelent meg. Bp. 1983. Továbbiakban Pázmány : Keresztény vitezők.

Ha olvassuk a hadi prédikációkat, egy alapellentmondásra leszünk figyelmesek. Nem tudhatjuk, hogy ezek a papok hogyan hitték el azt az ellentmondást, amelyet prédikáltak, hogy a katona szent tud lenni. A 16-17. század háborús korszak volt. Az emberek életének része volt a háború és a katona. Bármennyire is volt divat egyházi személyek között a prófétát, a szent örültet játszani, mint hírlett ez például Magyariról. 200 év alatt a hadipredikációt írók között olyanok is akadtak bőven, akik életüket katonák között töltötték, sőt kifejezetten nekik prédikáltak, mint Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Magyar Istvánt vagy Huszár Gál.

Mindenesetre megdöbbentő, hogy a két század íróinál felekezettől, kortól és betöltött posztól függetlenül, a prédikáció megfogalmazásában, textushelyeiben, tanácsaiban és beszédhelyzetében a különböző felekezeteknél hasonlóságot, sőt egyezést találunk.

Ez nézetem szerint abból ered, hogy a katona ugyanis mindig egyforma. Ha ugyanis hosszabb távra összezárnak férfiakat, azok, kialakítanak egy belső rendszert, befelé mutató hierarchiával, értékiséggel, sajátos nyelvi elemekkel, amelyek másként funkcionálnak, más a súlyuk, mint a külvilágban. E világnak létrejönnek a saját törvényei, melyben az erőszak és a belső szolidaritás, a bajtársiasság a leglényegesebb szempont. Kialakulnak a hiánybetegségek is. A bezöldült agyú katona vágyai leszűkülnek, többnyire két dolog érdekli csupán, amelyből az egyik a gasztronómia, ahogy Bornemisza mondja a kor nyelvén a katonák borfészkek. Az érdeklődés másik tárgyát és annak katonai szakszókészletét és jelrendszerét e helyen most nem kívánom tárgyalni. Ez volt hát az a tömeg, amelytől minden prédikátor elvárta, hogy szentek gyülekezete legyen. Ez a beszédhelyzet a hadi vagy tábori prédikációnál, ami mindezt kiegészíti és módosítja, hogy ezek az emberek naponta a bizonytalanba, a halálba indultak.

A textus és a beszédhelyzet

A textussal az, amely a beszédhelyzetet is meghatározza!

„Két trombitát csináltass magadnak ezüstből legyenek kiverve azok. És az Áronnak fiai, papok trombitállanak és azokkal az trombitákkal, népnek összegyűjtésére és az tábornak elindulására, ez legyen nektek örökké való rendtartástok minden időben és mikort ütközetre juttok tü földetekben, tü ellenségtök ellen, kik tüötök nyomorgatnak, keményen fuvassátok azokat a trombitákat és megemlékezik az Jehova az tü rólatok és meg oltalmaz az tü ellenségeitektül.”- Bornemisza Péter hadipredikációja erre az ószövetségi textusra alapul.¹⁴

A prédikáció a posztillák V. kötetének befejező darabjai között jelent meg a 16. század utolsó harmadában. A kötetben a fejedelemségről mondott prédikáció záró részeként szerepelteti a szerző. A fejedelem feladata az Isten igaz törvényei szerinti bíraskodás országán belül, annak védelmére, pedig **Isten hadának** viselése.

Más nem fújhatja a trombitát csak Áron fiai és a próféták a táborozás alatt, qvázi ők Isten kürtösei a táborban, a „szent hadban „ és a csata folyamán. „ Isten azt akarta, hogy csak őket tartsa fejedelemnek, fő hadnagynak, vezérnek, oltalomnak, és gondviselőnek. Végig a csatában ezt fújják és az ő segítségében bízzanak.” Bornemisza meg is magyarázza: A két trombita a törvény és az evangélium. A prédikáció alapelemeinek Ismertetésénél maradjunk nála, mert A török hódítás időszakában ez az első fennmaradt ilyen jellegű munka és állatorvosi lóként használhatjuk későbbi elemzésünknel. A katonáknál figyelemmel kellett lenni az ő biblikus műveltségükre. Tolnai Mihály egy évszázad múltán a had előtt prédikálva halkán megjegyezte, hogy a gyengébbek kedvéért, elmagyarázza, ki volt Keresztelő Szent János ugyanis annak a vitézlő rendnek, akinek beszélt nem igazán volt bibliaismerete.

Példái javarészt az ószövetségen alapulnak. Józsué, Ákháb, Elezár, Dávid, Mózes, Ezekias király. Később azonban már megjelenik Eusebiusra hivatkozva Konstantin császár is, aki a

¹⁴ *Bornemisza Péter*: oetedic es vtolso resze az evangeliomokbol es az epistolákból valo tanvságoknak, melyeket mindenec wrnapjan szoktanac predikalni. Kit az Wr Iesus lelke által az együgyü kersztyeneknek idvösseges epületyekre ira Bornemisza Peter. Detreköböl 1579. RMNY 432. Továbbiakban Postillák, V.

táborában is felállított templom-sátrat és a zsidók szokását a hadiprédikáció formájában folytatta tovább. *Itt ugyan tesz egy kitétel, hogy az in hoc signo vinces történet csak a frissen megtért császár hitének megerősítésére szolgált, mert hogyan lehetne a keresztnek jele a vérontásnak címere. „, Avagy hogy tudják a hitetlen kívánni szeretni, böcsülni az keresztnek jelét, ha látták, hogy az ő vérek kiontásának és veszedelmének czégére.” (Itt főként a kereszt had eszméje és az ezzel együtt járó katolikus bűnbánati rítusok ellen ír, főként a böjt ellen.)*

A prédikáció súlyponti helyen szerepel a kötetben. Bornemisznál a prédikációt a halálról szóló és arra való felkészülés három darabja követi a kötetben és az utolsó ítéletről szóló zárja. A hadiprédikációt követő ige a Jairus leányának feltámasztása. Az első halálról szóló prédikáció stílszerűen a döghalálról szól. A pestist kezelték olyan isteni büntetésnek ugyanis, mint a háborút, amelyre szabályozó törvényeket kellett hozni, hogy szabad-e elmenekülni előle. Gyakorta idézi a háborúval kapcsolatban az Ószövetség azon lokuszát, amikor Dávid népére büntetésként inkább a gyógyíthatatlan döghalált kérte, mint a háborút, mert azt elviselhetetlennek tartotta. A Bornemisza prédikáció viszonylag rövid szóban elmondható, lehet, hogy valamely hadviselést irányító család udvari papjaként hadba indulás előtt el is mondta a prédikátor. (Akár a Salmok akár a Balassák a magyarországi legfelsőbb hadi irányításba tartoztak bele, amely családok udvari papja volt a szerző.) Mindenképpen a célból hozta létre, hogy a 16. századi Magyarország háborús gondjaiban megszorodott katonanépeség hadi vállalkozásai előtt eligazításul szolgáljon.

Katonáknak íródott az ő istentelen felfogásuk cáfolatára, ami miatt a török győzedelmes rajtuk: „Kik sem Pápához, sem Christushoz nem hallgatnak sem nyilvánvaló pogánok, mert azokra hadakoznak, sem kereztények, mert az kereztyn hitnek Religióját semmibe ne tartják, sem emberséggel való vitézi természet nincs benne, hanem a vitézi szép név mellett dülök, foztók, ország tolvaj, bor fézkek, fertelmességnek edéni és az Isten haragos tüzének reánk gerieztői. Kik felől, ha az szegénység mellett valaki panaszkodik, könnyű válast tesznek: Mivel éljenek tehát, mi nem meghallhatnánk éhvel? *Avagy hol, ki látott valamikor Szent hadat, avagy oly szolgáló embert, ki teljességgel angyal volt volna? De ha ők nem láttának szent hadat, sem szent vitéz embereket. Láttak azok a régi szent hadnagyok és fő népek, kiket Isten az ő ígéreتي szerént minden szükségükben velek volt és mikor ellenségekkel meg vívtanak népeket és jószágokat nem ilyen gyakorta veztöttek, mint a mostani időkben való kerztény hadnagyok és kapitányok, kiknek hadakozások miatt ennyi sok szép országok tartományok, városok és határok veztent vesznek és a pogánok az ő birodalmakban napról napra öregbülnek.”¹⁵*

Kié a had?

A textusból következik, hogy nem a királyé a had, hanem a seregek uráé, a király, a vezér csak pásztora a nyájnak. Isten a seregek ura ő vezeti a vezért és a sereget, amíg szól a trombita, amíg a papok a szent táborban imádkoznak addig. Győzelemre állnak. Ha viszont akár a tábor közrendüi, gonosz életűek, akár a vezér céljai aljasak, Isten elhagyja a tábort, és mindenki vereséggel bűnhődik, vezér és utolsó közkatona tehát szolidárisan felel egymásért Isten színe előtt.

A vezér legfontosabb feladata a háború igazságos voltának igazolása. Bornemisza a prédikáció következő részében érveket hoz fel a hadakozás istenes volta mellett, a vitézi élet és a hadviselő magisztrátus legitimációjára. „Morvai új barátok anabaptisták állítása ellen lép fel, akik tiltják a fegyver viselést, ez rendszeres lesz a későbbi prédikációkban is. *kiket az tudatlan község új keresztényeknek hív, de hamisan, mert nem azok.*”¹⁶476

A közkatona feladata pedig: „*Az igaz hadakozás a vitézlő embernek Istennek hivatala és rendelése szerint való igaz élet és mindenütt velük megyen Isten az őket félő jámbor vitézlő embernél. Példák Mózes, Dávid, Makabeusok a hitért hadakoztak a bálványimádás és a*

¹⁵ Bornemisza V. i. m. 476

¹⁶ Uo.

paráznság ellen. Keresztelő Szent János, Szent Pál többször. Mivel: „Isten az ő népét az hadakozás által szokta gyakorolni az igaz hitben és így szól. A szentek az hitnek által győzték meg az országot az országot a fegyvereknek éli alól megszabadultanak, hatalmasok lettek az ütközetben, az idegenek seregit futva szaladni kényszerítették.”

„Ez tehát Istennek és nem ellene való élet rendelése, és az ő pogányok ellen való hadakozások igaz hitben való gyakorlás, minek okáért nem hagyta Isten csak ő magokra az hadakozást, avagy az bajvívást, a kik az féle Isten szerint való vitéz emberek, hanem minden igyekben velek vagyon, oktattya, vezérli és segíti őket az viadalban, bízattya az erősségnek Lelkével az ő szíveket, hogy mint az oroszánok bátor szívvel és vígan mennyenek szembe az hitetlen fertelmes ellenségvel.”¹⁷

A prédikáció végén: Dávid és az Isten káromló óriás, Góliát példáját idézi: „Te pajzzsal és dárdával törtél énram, de én te reád az vitézlő seregek urának az Izrael tábora Istenének nevében megyek az kit te szidalommal illetél. Annak okáért, ma tégedet az Jehova Isten az én kezembe ad és megverlek tégedet és fejedet veszem és a filiszteusok táborának holt testeket ma az égi madaraknak és az földi vadaknak adom.”¹⁸

A prédikációt ima zárja, amelyről még lesz szó

Pázmány hadipredikációja és az igazságos háború.

Pázmánynál predikációját Szent Márton képével kezdi, jelezve, hogy az oltalmazó katonát akarja a középpontba állítani, mint tükröt aki az ószövetségi sátortemplomba a vitézlő rend tükre és hazánkbeli vitéz. Az ő nyomán kell a vitézlő rendnek a kereszténységnek oltalmazói az özvegyeknek és árváknak bajnoki az anyaszentegyháznak.

Bizonyos tehát, hogy szabad az Isten népének hadakozni: de istenes hadakban, a kereszténységért, az igazságért, az ártatlanok oltalmáért, és mikor így hadakoznak, akkor nem ők hadakoznak, hanem Isten.”¹⁹

Az igazságos háború

Az igazságos háború katonája.-Erasmus, Luther predikációi- aqinói, csak a gyakorlat más-Pázmány a török tatár hadakat mozgósító Bethlen ellen beszél- ugyanakkor egy össznemzeti érdek ellenében Kemény Jánost arra biztatja, hogy a portával engedelmes viszonyban legyenek, mert egy erős Erdélyi fejedelemség a záloga Magyarország megmaradásának.

Az igaz hadindítás

Ez új Bornemiszához képest. Magyarinál is nagy súly van a vállalkozás legitimitásán. Nagyon lényeges továbbá ebből a szempontból, hogy ne magában bizzon a katona. Ennek van egy pragmatikus és egy szakrális értelme is. Halgassuk erről egybehangzóan Magyarit és Pázmányt is. Nem a saját karjában van a győzelem, hanem a Seregek uráiban.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Pázmány: i.m.

Mert a hadak győzedelme nem erőből áll, hanem amit Szent Pál mondott a választásról, azt igazán mondhatjuk a hadi győzelemről; hogy nem a serénykedésből hanem annak irgalmából vagy, kít a Szentírás Victornak, hadak-győzőnek nevez. Ugyanis, egybeegyedett, roppant seregekben, mikor, mint az esőt, oly sűrűn szórják a nyilat vagy a golyóbist, hogy téged nem talál akármely alávaló ember lövése, hanem az utánad, vagy melletted valót; nem a te erőd vagy bátorságod oka, hanem egyedül az Isten kegyelme: mert magadnak módod abban nincsen, hogy elkerüljed a golyóbist; melyre nézve a táborból méltán kinevetik, ha ki a harcon idestova hajtja a fejét, mintha elállana a golyóbis előtt: maga annyi félelemvagy együtt, mint másutt: és nem tudván melyre mégyen a golyóbis, azt sem tudja senki, merre kell hajolni.”²⁰

A katonát fanatizáló mondatok Bornemisszánál és Magyarinál is centrális erejűek, ő egyenesen a törököt hozza példának. „Nám az török tudós embereket válogat előljáróban Az pedig elhiszi, hogy kinek-kinek halála órája eltávoztathatatlanlanképpen meg vagy istentől rendelve, s azét sem előbb, sem utolban az rendeltetett óránál meg nem halhat. Mi úgy rettegünk, mikor efféle helyre megyünk. Mintha valami eshetnék Isten akarátja kívül ott rajtunk: maga csak hajunk szála sem eshetik el Isten híre nélkül: Tudom, hogy sok mást értnek itt ezen a helyen, de mért, hogy Isten gondviselése, minden teremtett állatjára kiterjed, nagy bátorsággal azt merem mondani, hogy ha szintén tízezeren elhullanak is Dávidként melletted ugyan mégsem árthatnak az te hivatalodban te neked, ha Isten ott nem végeszte halálotat, Ha egy veréb nem eshetik Isten akarátja ellen sokkal inkább az ember..... ha hivatalod vagy reája semmit ne félj. Semmit ne félj. Isten markában életed, ha nem végeszte, nem futhatsz el s azért bízd Istenre magadat, s kapj bizvást az ellenségbe. Ha meghalsz légy igaz hitbe és idvezülsz.”²¹

Ennek ellenkezője a rendszertelen vakmerőség a saját erőben való túlzott bizás, amely ellen szintén prédikálnak. De nem tartják ehhez sokan magokat, nyakra főre rend nélkül rohannak sokszor az ellenségre, sokszor álló sereget sem rendelnek, sem zászlójokat, sem hadnagyokat meg nem várják, s ha megérnek futamni, másszor bottal sem verhetik el.,, –Magyainál mindez indok a had indításra, a had pénzzel és fegyelemmel tartása, az egyéni bátorításra.

Pázmány prédikációját Bornemiszához hasonlóan építi fel, de eltolódnak a hangsúlyok. Az istenfélő vitézeknek, ha üdvösségesen akar a hadban forogni, három dologra kell vigyázni: Először, mint viselje magát istenéhez? Láttuk ugyanazokkal az érvekkel dolgozik mint a két protestáns szerző. A fejedelmi legitimációnál ő természetesen nem ítéli el a keresztes hadat, de az igazságos háború elvét had indítására komoly érvrendszer fogalmaz meg. Ő Szent Tamással és a természetjogi iskolával érvel. Igazságtalan háborúban a résztvevők ugyanolyan vétkesek, mint az az indító vezető. Ott nincs a seregek ura, csak a kárhozat. Szent Pált és Ágostont is idéz és Aqinóit is, de többnyire az ószövetséget.

Íróink mindegy mit idéznek Szent Tamást, Erasmust, vagy Luthert, egységes a nézet aki igazolni tudja háborúja igazságát azt támogatja a seregek ura. A papoké pedig a próféta szerep.

Másodszor: Mit cselekedjék felebarátival? A tábor szentségét ő is hangsúlyozza, a tiszta élet mellett ő is a kösség bántatlanságát a nők és gyermekek védelmét emeli ki.

Harmadszor: Minemű készüllettel és móddal rendelje maga állapotját, hogy az ideig való vitézkedés örök kárhozaton ne végződjék. (A halálra való készüllet, bizonyítják Pázmányék, hogy a katona bármily rossz a híre nem a kárhozatra való, ha isten vív helyette a gyilkosságok nem számíttatnak be neki. Ha renddel él sem vereség nem éri, sem a községet nem nyúzza, melynek oltalmazására kell a háború.) Különben az egész élet hadakozás szerinte ezzel fejeződik be a prédikáció.

Bornemisszánál imával végződik: „A félelmetes szívű vitézeknek bátorságot, Viadalokban nyereséget, vagy jó szerencsét csak ő adhat.”²²476

Balassi Bálint mindezt így fogalmazza meg a Szentháromságról írt második versében, ahol Krisztust, mint a pogány ellen küzdő katonát ábrázolja:

„Te vagy erős szablyám, jó lovam hamarsága

²⁰ U.o.

²¹ *Magyari*: i. m.

²² *Bornemissa*: i. m.

Elmémnek vezére, karjaim ereje szívemnek bátorsága,
Bízzván szent nevedbe, megyek örvendezve bátran káromlóidra.”²³

- Csányi Ákos így imádkozik a Monoszló alá menő katonáiért a 16. század közepén.

„A te szent nevedben bátorítod szívöket és rettented a pogányt.”²⁴ Ha nem is merünk egy általánosan használt, azóta lappangó török elleni katona imára gondolni, amelyet a táborban használtak mindenképpen felismerhetőek számunkra a következő évek „szent Hadának imája, melyben Krisztus katonája a bűneitől megtisztulva, a Seregek Ura vezérletével indul Dávidként az istenkáromló Góliátra.

„Minden seregeknek Ura Istene, mi urunk Jézus Krisztus-nak szent Attya. Kérünk tégedet, hívjad az te szent lelked által az mi vitézlő népeinket is, hogy a te szent nevednek félelmébe és tiszteletre indulhassanak minden ellenségekre, kinek te általad vehessenek győzedelmet is. és minden jó tetteről adhassanak alázatos szívből nagy hálákat te szent felségednek Amen.”²⁵ Az ima a remény hordozója. A csodavárás. Az apokalipszis másik komponense ez, Az alagút végén a fényes végtelen terek örök ígérete. Avas szalonna, Anti

Az apokaliptika egy 16. század végi tetőzés után a lutheránusok a 17. század közepén felhagynak az apokaliptikus várakozásokkal. Ekkor a református prédikációnak a puritanizmushoz köthető válfaját tartjuk ennek továbbvivőjének. Azonban tömegével találunk olyan prédikátorokat is, akik mint például Tofeus Mihály Szent Zsoltárok resolúcióját²⁶, vagy Nagyari vagy Báthori Mihály műveit, akik nemcsak a református ortodoxia képviselői, de éppenséggel a fejedelmi udvar vezető prédikátorai. Az ortodox irányvonal meghatározói. Hatással van Tofeusra a bibliai helyek szószerinti behelyettesítő szemlélete, amellelt, hogy éppen ő ítélte el Coccejust. Veje Nagyari pedig tábori prédikációit erre a módszerre alapozta.

Az ellentmondás feloldásaként arra utalhatunk csak, hogy Erdély a 17 század első felében hozzászólt a békéhez. Voltak események, amelyek megijesztették a népességet, és a 15 éves háború katasztrófáit idézték számukra, mint Bethlen Gábor első kitámadása, amikor a régen várt, mindent eldöntő protestáns- katolikus a 30- éves háborúba csatlakoztatta be országát a fejedelem. (Az általános félelem hatására írta Margithai Péter udvari prédikátor, a Váradí vicekapitány, a fejedelemség második katonai szakembere, Csomaközy István számára a Jónás könyvének magyarázatát, amikor általános bűnbánat volt a Szent had „ érdekében elrendelve az ország számára. A könyv azonban semmilyen aktuálpolitikai vagy a magyar néppel kapcsolatos kitéltet nem tartalmaz²⁷. Ilyen volt aki I. Rákóczy György fejedelemségét veszélyeztető rakamazi támadás is, vagy a Bethlen Istvánt támogató Budai Pasa szalontai kalandja, ezek azonban az ország szempontjából jól végződtek és nem hoztak apokaliptikus változást.

Természetesen az apokaliptikus hangnem itt is - ott is felbukkan és használják, lépten nyomon, mint az avas szalonnát, mindenre, különösen a hívek felébresztésére. Használják, mint Kismarjai Veszeli Pál,²⁸ mint Kecskeméti Alexis,²⁹ aki elborzad azon a tetten, amelyet még Báthori Mihály³⁰ is emleget, hogy a Rákóczy család odaadta a szörnyűséges katolikusoknak

²³ *Balassi Bálint*: Hymnus secundus. Ad Deum filium, pro impetranda militari virtute. Balassi Bálint és a 16. század költői. Bp. 1979.

²⁴ Csányi: i. m. Bevezető.

²⁵ *Bornemisza*: i. m.

²⁶ *Tofeus Mihály*: A Szent Soltárok resolútiója. Kolozsvár, 1683. RMK I. 474. 196 .

²⁷ *Margithai Péter*: Az Ionas propheta könyvenek az Sz. Iras szerint valo igaz magyarazattya, mellyet rövid paedikatiokban foglalt. Es szem eleiben ki bocsátot Margitai Péter, az kallai ecclesianak leki pasztora. Debreczenben (Debrecen) 1621.

²⁸ *Kismarjai Veszeli Pál*: Jeruzsálem veszedelme. Debrecen, 1629.

²⁹ *Kecskeméti Alexis János*: Az Daniel propheta... könyvenek az Szent Iras szerint valo igaz magyarazattya, mellyet rövid paedicatiokban foglalt volt Kecskeméti A. Ianos, az patachi ecclesianak lelki pasztora es abban az időben Szemplin varmegyeben levő ecclesiának seniora etc. Holta után peniglen meg maradat özvegyetül közönségesse tetettetven szem eleiben ki bocsattatot. Debreczenben 1621. RMNY 1236. Modern kiadás: Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve. (Dániel próféta könyvének magyarázata) sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szuromi Lajos, a bevezető tanulmányt írta Gombáné Lábos Olga. Bp. 1974.

³⁰ Báthori Mihály hangos trombita... Olyan prédikációk melyekben Magyarország és Erdély romlásának okait a szászmegyesi gyűlésben az ország három nemzetből való fő rendei előtt közönséges helyen prédikáltatott és

Rákóczy Lászlót, (aki ugyan megbűnhődött ezért Várad alatt személyében, később, ahogy erre I. Apaffy Mihály udvari papja utalt.)³¹ Mindezért a család számára és a fejedelem által irányított ország számára is a háborút jósolják. *Gelei Katona Istvánnál találtam.*³² A háború azután 1558-tól gyakori vendég volt nem kellett fokozott hollandiai, vagy angliai hatás ahhoz, hogy bárki, és nem csak Medgyesi Pál Rákóczy Zsigmond tábori papja számára eszükbe jussanak a Jajjok. Jajgatott az egész ország³³. Feleségüket gyermeküket hazájukat, tönkretett életüket siratták. Szerintem ez adta meg a legnagyobb divatját az újjáéledt apokaliptikus toposznak az új prédikációs kötetben ekkor és a nyolcvanas évek nagy mindent elpusztító törököt kiűző háborúiban is.)

Ezután is készülnek katonasággal kapcsolatos vallási művek, és továbbra is vannak a hadaknak prédikátorai. Nagyar István Apaffy Mihály fejedelem hadjáratainak prédikált, Csúzy Zsigmond, pedig II. Rákóczi Ferenc felkelésének tábori prédikátora volt.³⁴ Szőnyi Nagy István Kegyes vitéze pedig afféle protestáns katonafejedelmi hagiográfia.³⁵

Tolnai Mihály Szent Hada:

Tolnai a Wesselényi felkelés után Erdély határvidékére menekült, többnyire protestáns nemesekből, katonákból álló bújdosók prédikátora. A hosszú ideje ott táborozó sereget Erdély a politikai körülményekhez igazodva támogatja illetve igyekszik felhasználni. A német (Habsburg) és a török hatalomhatárterületén, az erdélyi fejedelemtől formálisan független katonacsoport identitásának alakulóban lévő elemei a nemzeti függetlenség, a választottság, az igaz ügyet vezető Isten összekapcsolódása irányába mutatnak.

Tolnai prédikációja bár nem a trombitára, mint textusra alapoz, hanem az új szövetségből, Keresztelő Szent János és a katonák találkozásából indul. Az egész prédikáció célja a bűnbánat általi megtisztulás. A hosszú évek óta bújdosó had bűnei miatt nem mehet vissza hazájába és szenved állandóan vereséget.³⁶ Azok szerinte az ország a nemzet árulói, akik csak szájukkal

---

kijelentetett az akkori méltóságos választott fejedelemnek udvari prédikátora..., Debrecen, 1664, RMK I. 1010. 24. o.

Mi veszté el az Izrael országát? Az tagoknak egymás ellen való tusakodása. Mi veszté Magyarországot? Az egymás ellen való hadakozás, törés, gyűlölség. Steph Szegedinustól való idézet a republica elvesztéséről:

Ha a ház épületének oszlopi romlanak el elromol az egész épület, így ha a republicában az oszlopok egymást emésztvén elhullanak és eldőlnék az egész republica eldül. 40. o.

Ó gonoszúsággal megterhelte magyar nemzetség nemtelen hitván és felfuvalkodott pártos fiak kik elhadtátok az urat és megutáltattok a Krisztus szolgálait. Ha az Isten a pártos zsidókat kiküldé az ő orcája elől fegyverrel, nemde nem üzé e el titeket az ő orcája elől holott ti közületek is feltaláltatnak a Manasses vétkeihez hasonló vétkek. Bűnös ország halandó ember talán az Isten 40 napot sem engedte néktek hanem a ti kaputokban tüzet gerjeszt rabságra fegyverre küld és a ti testeteket az égi madaraknak hánja. 1658. Szászmegeyes országgyűlés, 2. nap, Rákóczi György bejövételének reggele.

³¹ Rákóczi László naplója. Közzéteszi: Horn Ildikó, az utószót írta R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1990. (Magyar Hírmondó) Nagyar idézetét lásd alább!

³² *Geleji Katona István*: A váltáság titka ünnepi predikatio. Kolozsvár, 1648.

³³ *Medgyesi Pál*: Erdélyromlásának okairól. (Ötödik jaj és siralom) az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor, 1984.

³⁴ *Lukácsi Sándor*: Kuruc pap?-Csúzy Zsigmond. In: Uő, Isten gyertyácskái. Pécs, 1994.

³⁵ *Szőnyi Nagy István*: Kegyes Vitéz. Debrecen, 1675. RMKI. 1174. Lippóci Miklós, Jubileum Ecclesiae Cassoviensis, Lócse, 1682. RMK I. 1290. (modern kiadás *Ince Gábortól*: Lelki örömmel és vigasztalással teljes prédikáció, melytől nemes Kassa Városának megvételekor- 1682- Thököli Imre udvari prédikátora Lippóci Miklós. Bp. 1976.

³⁶ Tolnai Mihály: Szent Had, Azaz a lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre

Kolozsvár, 1676. évében a szentek üldöztetésének. A prédikáció elé a következő sorokat választja az Ó szövetségből: Esa 33 V.I.

Jaj tenéked aki kobórlasz, holott te mástól nem kobolatattál. Pusztítatsz ... hamisan cselekszel (Dávid) Az agonizáló magyar nemzetet hasonlítja össze, a pártoskodást, egymás ellen fegyverfogást, hasonlóképpen közöttük feltalálán, amely keseredett szívvel könnyes szemekkel közöttök sejtván. Im egyik vér maga vérét egyik

hadakoznak Istenértés hazájukért ezért üzettek ki hazájukból, de azért harcolnak, hogy prédáljonak, rontsonak és a szegényeket rongálják olvassa fejükre az igehely vádjait Keresztelő Szent János szájából. „Ebben torkig ül ma a mi táborunk (...) Csudálkozunk, hogy nem ad győzelmet és nem viszi vissza a bujdosókat a hazájukba.”³⁷

Az agonizáló magyar nemzetet hasonlítja a zsidókhöz. Két nagy bűn van számára: egyik a pártoskodás.

A pártoskodás

”Ha az igaz Magyar vérnek valami kicsiny szikrácskája belőletek még ki nem apadt, Magyarok akik vadatok eszméllyetétek meg ti magatokat, Gondolkozottok józanon ez dologrul. Ahogy nem ítéltetitek meg, hogy utolsó veszedelmetek és romlástok szemetek és ajtótok előtt vagyon? Vészitek-é esetekben hogy a két idegen nemzetség akinek ti magatokat mint valami oroszánoknak (mintha edgyike sem lett volna elég elprédálásodra, elszaggatásodra és eltséplésedre,) adtátok, hogy ezen bánkódtok? És hogy edgyike is hajdani Szabadságodra vissza állatni fáradoznának? Ingyen se úgy gondolkozzál. Sőt nagy hahótával és kacagással nevetik bolondságtokat, hogy magatok tennen magatokat eképpen faggattyátok. Oh eléggé meghsirathatatlan és meghgyászolhatatlan. Nemzetrül nemzetre terjedő nagy kár.

Vagyon-é híreddel, hogy csak addig való a te fegyvered s kardoskodásod, amíg végbeviszik szándékjokat a kegyetlen üldözők. De mihelyt eléri kegyetlen céljokat és dolgok jó folyását láttyák, ottan letetetik teveled a fegyvert, azután nem kell néked sem sereged, sem kondoskodásod, akár lutherista, akár pápista, akár calvinista légy. Csak hogy magyar vagy ez egy tertiumért kell megfulladnod, ezért egyenlő sorsod, egyenlő jobbágyi állapotod léssen, légyen tudva rólad, s emlékezzél erre.”³⁸ Ezért forrjon össze a te szívetek. Legyetek egy lekűek. „Az idegen orvosok felette igen mostohák” Mi nem elég embernek, csak száján pöngetni, hogy vallásáért s a haza szabadságáért hanem erejében és valóságában is meg kell azt szent étellel bizonyítani.

A másik fő bűnnek a kóborlást, a rablást, a szegény nép kifosztását, tartja. De meheté házokon kívül valami rabotás munkánknak végben vitelére, hogy békességesek lehetne túllük? Házokon kívül az sok fosztás tolvajlás, sanyargatás egy kendője, kési, hitván szűröcskéje rajta meg nem maradhatvetni való magvát szekérrül torkon verve le húzza, buzáját árpáját minden kimélet nélkül éteti tapoggya, annak felette keményen megtagolja holt eleven hadgya. Házakon belül a nagy kegyetlenség templomunk házunk feltörése, azokban kicsin jószágocskájuk elprédálása, sákmányoltatása, Ételeknek illendőképpen ki szolgáltatásával meg nem elégszenek, hanem egy szempillantásban mindenét elfogyató, semmissé tenné, hogy éhel halásra jut cselédestül, arra keveset hajt, Feleségét leányát, szolgálóját, ha megronthatja szüzességében, azt elköveti.³⁹

---

atyafi atyafiát már régtül fogván minden kimélés nélkül mint ami gyilkos öli vágja, étét fogyatja. Nincs szíve, hogy megessen édes nemzetségére vére kiontásán.

³⁷ *Wesselényi Pál*: Az igaz magyaros magyarok lelki s testi szabadságokért szám-kivetést szenvedők táborának választott főgenerálisának, az Isten bujdosó frigládájának, mindkét kézzel helyreállatójának, igaz hazafijának nekem is fontos és nagy fautoromnak ez most vala igazán Isten parancsolatjából és javallásából szólnak táborba, mindazáltal minthogy a magok erejében felfuvalkodának az Isten kegyelmes segedelme felől, ugyan amit illet nem eszmélkedtenek, igaz poenitencia-tartás nélkül rohantanak atyjuk fiaira, ezért ezért aláztatának meg, és orcapiulással bétellének.

³⁸ *Tolnai Mihály*: Szent had az az lelki s testi szabadságokértfegyvert vont vitézeknek tüköre. Kolozsvár, 1676. RMK I.1197. modern kiadás: *Incze Gábor* Bp. 1937.

³⁹ Uo. 6.

Patvarkodás, rebellis, pártos élet

Bűn továbbá a szitok, átok halomba rakása, akkor is azzal vannak, amikor a halál révén hajóznak, mintha ezzel ellenséget verhetnének. "Jézust kiált elsőben, hogy annak ereje által győzhesse meg az ellenséget. Csakhamar az ördögöt is Krisztus mellécsatolják,. Rajta, az ilyen attán termtettén. Ékes csata és előmeneteles, ha az ördög hírvél mennél az ütközetbe" Csodálkozik, hogy isten a táborban nem jár.⁴⁰

Hagyományos elemek az eddigi hadiprédikációkból:

A prédikáció következő részeiben. Olyan elemeket alkalmaz ő is érvként, amelyek már szerepeltek eddigi prédikációkban. A módszerként a párbeszéd formát választja egy fiktív katonával vitázva.

Büntetés kiírtani a beteg testrészt – mondasz:

Kár a jó katonát megölni, kevesen vagyunk.

Felelet: Nem kár a gyilkost, a tolvajt, a hazára tüzet hozó Istent büntetésre levonó emberért. Isten népe közül elveszetni, kigyomlálni.

Mondasz: Ki látott szent hadat?

Felelet: Ábrahám példája.

Mondasz: Nincs hópéNZ nem lehet őket kordába szorítani.

Felelet. Nem az ellenség ellen köttöted odaladra fegyveredet? Vagyon ellenség prédája és saccoltassad azt. Rendes időben tényleg kellene a zsold.

Kár a jó katonát megölni, kevesen vagyunk.

Ki látott szent hadat?-(mondja itt is a katona 100 évvel Bornemissza után.)

Nincs hópéNZ, nem lehet őket kordában tartani.

Rendes időben tényleg kellene zsoldot fizetni, de másképpen esett a dolog, rendkívüli történés a haza állapotja, közönséges romlásnak orvoslásáért, Lelki és testi szabadságáért öltözött fegyverbe a nép és nem kellene hát azért felettébb zúgolódni, mert megcsalhatatlan jele, aki hópéNZ nélkül ilyen közönséges nyomorúságban nem akar harcolni, nem kell annak felette igen Isten, a haza, a szabadság, hanem a maga töltődése. Nem igen cselekvének ama fényes fejedelem Bocskay István idejében a magyarok akik többnyire hópéNZ nélkül a haza szabadságáért harcolának."⁴¹ Történelmi példákat hoz a 15 éves háborúból és a kenyérmezei csatáról amikor Isten sokaságot vert meg a had szentsége miatt. A mezőkeresztes csatát pedig az elbizakodottságra és rendnélküli fosztogatottságra hozza példának. A régi magyarok nem futottak mert jók voltak. Igazi „magyaros magyarok” a Hunyadiak, Kinizsi, II. Rákóczy György, Zrínyi Miklós, akiknek dicsőséges hírük, amíg a magyar nép fenn áll örökké megmarad.⁴²

A hadakozás legitimizációjára három dolgot lát szükségesnek

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Mindkét kézzel helyreállítja. Hogy az ellenséggel nem praktikál. Nem hunyorog a gonoszban soha is véle meg nem egyez, hanem mindvégig harcol nagy dicséretesen meghol vagy győzedelmesen nyer. .... Ilyenek valának hajdan az igaz magyaros magyarok Mátyás király, Hunyadi János, Kenesi Pál, II. Rákóczi György, Zrínyi Miklós akiknek dicsőséges híres emlékezetek amíg a magyar nép fennáll örökké megmarad. Ha ki magyaros magyarok magyarnak mered mondani magadat ezeket a nyomdokokat kell követned. Régen csak híre hallatokra is kiesett a kés az evés közben az ellenség kezéből szíve elolvadt ma féli a muskotélyát fut előtte amennyire vadnak annyifelé szalad. Uo. 31.

Személy törvényes uralkodó, vezér, aki a háborút indítja.

Ok: Istentisztelet, vagy a közösség igazsága, szabadsága, békéje,

Mód: A táborozáshoz kell étel, mód, muníció, strázsák, kémek és praktika és pap (aki a kürtöt fújja) Érdekes, hogy hivatkozik arra, hogy saját két szemével látta, török jobban csinálja, ezt az előkészítést, mint a keresztény hadak⁴³. Ez a mai hadtudomány álláspontja is.

Mint látjuk az eddigi elemeket ő is használja vegyesen a szakrális és pragmatikus szempontokat, amiben változást látunk az a frazeológia, amely kevésbé konfesszionális és egy egységes magyarságról beszél a két nagyhatalom közötti állapotban, egy demoralizálódott vert seregre akar lelkiileg hatni. Legfőbb bűnnek a szegény nép nyomorgatását tartva.

Előljárók

A nép között strázsásnak állította őket Isten. Ne kedvezzenek a cégéres nyilvánvaló tolvajoknak, paráznáknak, gyilkosoknak, sacoltatotoknak, káromkodóknak, ... Istennek városát, táborát, hadát a gonosztól megtisztítsák. ... Ne fogjon meg senkit is tisztinek elkövetésiben az gonosz mondás: „De ha mind megölik a gonosztevőket elpusztul úgy a mi táborunk, legkedvesebbik hadunk és így mire valók leszünk annak utána.

Mondasz: De megszűntek ma a csudák, nem hadakozik ma úgy az Isten, mint a régi időkben.

Felelet: Isten mert nem más gyűlöli a bűnt: Ma is megverhet kevés által mint azelőtt a mi időkben esett dologról a szalontai harcról, melyben az Isten rendkívül csaknem cselekvék amidőn az oktan állapotok nagyteit torokkal való kiáltások által rémíti meg az ellenséget (A lippai szorost, és és a kenyérmezei harcot említi még.)

A vitézek

Alább a vitézi rendhez szól: „aki a kegyetlenségbe menten megy elöl és mivel gonosz cselekedetre vonssza ki szabályját ez teszi földönfutóvá.” De lelket is ez „ejti örök fogságra, veszedelemre. Mennyi sok fegyverzörgések, puskaropogások, tör szúrások közt forogsz, úgy hogy emberi mód szerint szólván közelebb közelebb senki sincs halálához, mint a vitézlő rend, a többire mindenkort a halál révén jár, amelyben mikor ingyen nem vélnéd beléssel, így tanít erre minden napi példád. Ha akkor Istenhez igazán megtért szívvelnem vagy, hanem megrakatt régi gonoszságodnak rühében, métellyében heversz, s úgy halsz meg, mi haszna hogy a kardot ódaladra kötötted fel Isten dicsősége mellett, mert ez a pusztaság szó csak nem idvezít, hanem csak pokol helyed mert amiben találtattál abban ítéltettél. A fa, mely oldalára ledül ugyanazon találtatik. Praed 113. Nem szabadulhatsz meg annak az igaz bírónak kezétől, ugyan mint itt. Kapitányodnak hadnagyodnak ítéletétül barátságért, adományért atyafiúságért. Ha egyszer ott veszed pörödet örökké perivesztett leszesz (...) Ne kezdj tehát addig a hadhoz, míg hitre szert nem tész! Igaz hitbül menny a csatára, mint az Istennek szentei.”⁴⁴

Igaz pönitencia tartásra, Istenhez való igaz megtérésre szólít fel ezután, mert aki nem így tesz nem végzi boldogul. Majd ima következik, mert az lehet csk a kétségbeesés idején a remény fenntartója.⁴⁵

⁴³ Uo.

⁴⁴ i.m.

⁴⁵ Igaz pönitencia Istennek való megtérés mert nem végzed boldogul.

Ima

Jézus az isteni igazságra vezérlő kalauz a hajók kormányosaként dorgálja meg a szeleket „Zabolázd meg az üldözőknek vérle szándékjokat; forgassad ügyedet mert az úgy tiéd. Éretted mindennap megöletettünk és olyak vagyunk kik már a méhszárszékre rendeltettünk, ne légyen terajtd hatalma az ember. Emlékezzék meg a káromkodásról, amellyel tégedet mindennap illet a bolond, nyújtsd ki kebeledből karodat mi segedelmünkre, hagyad ha siralommal vetettünk magot földbe örömmel arassunk nemsokára; ne távozzál ellenjére a mi táborunktól szenteld meg a vitézlő népet egészben adjad a te félelmedet szívekben, hogy ami nyelvvel valósággal is Jehova hadának esméltésék lenni. Amen.”

Nagyari József tábori prédikációi

Nagyari József tábori prédikációinál a szerkezet gyökeres átalakulását regisztrálhatjuk. Itt találkozunk ismét a bibliai helyek talán eddigi legerőteljesebb aktualizálásával⁴⁶.

Nagyari József hazai és külföldi tanulmányai befejezése után a fejedelem udvari prédikátorának Tofeus Mihálynak a lányát vette el, aki néhány évvel korábban, mint erdélyi püspök meghatározó szerepet játszott a coccejánusok elleni harcban. Fentebb idézett zsolttármagyarázatai azonban affelé mutatnak, hogy rá is hatással volt a puritán kegyesség.

Nagyari apósa nyomdokaiba lépett. Elkísérte Apafi Mihályt hadjárataira és az ott elhangzott vasárnapi prédikációit rendezte össze.⁴⁷ A teljes kéziratot hagyaték megjelentetésére azonban csak a 21. században kerülhetett sor.

Szinte mechnikususan helyettesíti be a főként az ószövetségből merített bibliai helyek textusaiba salyát korának helyzetét. Júda és Izrael kettészakított országai a Királyi Magyarországot és Erdélyt példázzák számára, ahol a Tisza a Jordán.⁴⁸

„Roboam ellenben bölcs Apjanak bolond fia, mas praxissal akarja vala magát meg erősíteni, Istenét balványozásával magatul el idegeníté s az népnek is szivit kegyetlenséggel; azt cselekvé bolondeságával, hogy az az nagy fenyés birodalom, orszag[,] az kihez David Salamon idejében hasonló az földön nem volt[,] minekutanna Saul, David, Salamon Kezeknel tova szaz eszetendönel allott[,] fenyessegeben s integritassaban meg hasada, az David hazatul [8/a] az egész Izrael el szakada, oly szakadással, az mellyet következendő jó egyneheany Kiralyok sem bölcsessegekkel, sem kegyessegekkel öszve toldani varrani nem tudanak, hanem mint az mely ruha meg fesel az utan csak szakad, nyóvik, kopik miglen egészlen le nyóvik, így mind az Juda s mind Izrael országa az szakadas utan csak romla, csak vesze, csak fogya, fenyessegeben meg homalyosodek, mind addiglan[,] miglen egészen el vesze[,] az David hazaban levő szövetnekis el alvék Isten itiletibül.” A zsidó népben bekövetkezett szakadás Nagyari számára teljesen azonosítható a magyar nép történetével.

A seregek ura Nagyari prédikációiban is csak a tiszta hadat segíti. Nála azonban a haza megóvása a fő kritérium. A haza a szabadság és az ecclézsia, amelyet a magyarok református egyházával azonosít felcserélhető fogalmak a zsidók szerepébe behelyettesíthetők.” 108.o.”Hagyunk békét effeleeknek[,] job rendben <...> vegyuk dolgainkat, az nyomorult Hazat az kinek szabadulasara jöttünk, ne puszticsuk jobbanis az mint el pusztult. Ne atkoztassuk magunkat [,] anelkulis eleg atkatul felhetünk Istennek. In timore Domini azért Isteni felelemben jarjunk az Urnak munkajaban, hogy mellettünk legyen es hadakozzik mi erettünk. Amen.”⁴⁹ Isten—haza—szabadság és a reformátusegyház kifejezések jelentéstartalmát igyekszik összedolgozni.

Mint előző korok hadipredikációiban az Isten irgalma helyett a had sokaságában való bizakodás a legfőbb kevély bűn., Vigyaz az Isten mi reank, de aztis meg kivannya hogy tiis vigyazzatok magatokra, ne legyetek bizonyos az sokasagba s annak erejébe fegyverében.”⁵⁰

Báthori Mihály: Hangos trombita: Debrecen 1664.

⁴⁶ Nagyari prédikációit Győri János rendezte a közelmúltba sajtó alá. Történeti és eszmetörténeti háttérükről a Bevezető tanulmány nyújt jó eligazítást.

⁴⁷ „A tábori prédikációk *Ajanlo Level*-ében Nagyari sorra megnevezi szellemi elődeit a tábori körülmények ecsetelésében Geleji *Praeconium*-át idézi, saját szónoki módszerét Tofeustól és Burmanntól eredezteti; utal Zwingli patrisztizmusára és a kései középkor neves chiliasztikus teológusára, Hilten Jánosra (Johannes Hilten)... Az *Ajanlo Level* Hiltenre való utalása viszont azt jelzi, hogy a chiliazmus kérdése is foglalkoztatta Nagyarit. Johann Hilten (k. 1425-1500) német ferences szerzetes volt, akit rajongó magatartása, politikai intrikái és apokaliptikus-chiliasztikus próféciai miatt az egyház igyekezett elszigetelni. E felsorolás elénk tárja Apafi udvari prédikátora teológiai gondolkodásának és homiletikai elveinek főbb forrásait.” U.o. 34.

⁴⁸ U.o. 54.

⁴⁹ U.o. 108

⁵⁰ U.o. 88.

A mintegy évszázaddal azelőtt Magyarinál megjelent hencegést, hogy Konstantinápoly kapujába tűzik a győzelmi zászlót ő II. Rákóczy György szerencsétlen időszakával kapcsolja egybe⁵¹.

Mínez egy erdélyi törökpártisággal van összekötve. A korszakra kidolgozott Meliustól, Bornemisztól kezdve hangsúlyozott két nagyhatalom közötti létben a törököt tartja a veszélyesebbnek. „Minekünk az kiknek üstökünk az Török kezében vagyunk.”⁵²

A két szembenállóbirodalmat prédikációiban, akár a 16. század Melanchthoni magyarázataiban ismét apokaliptikus szerepben ábrázolja. Ezt egyrészt a fent említett puritánus kegyesség hatásának tudhatjuk be, azzal együtt, hogy itt az apokaliptika együtt jár egy szociális érzékenységgel, egy judaizmusra épülő profetikus hajlammal, amelyet a korszakban a török birodalom új erős aktivitása támaszt alá a kor erdélyi és magyarországi embere számára.

A törökpártiság tehát egy kényszerhelyzet következménye Magyarinál.

„Siralmas sorsát s állapotját adgya ez előnkben az Isten Ecclesianak az mi Nemzetünkben, az mely az eö ellenseginek furorja s Kegyetlensege előtt nem tугya hova fogni magat, hanem mint kett felemelkedet egymással tusakodo habok örvenye között ugy tetetet, s ugy hanykodik kétt hatalmas nemzet között, azt sem tугya mely Minutusban szempillantásban vagy igyiktül vagy masiktul vagy mindenektül el boritatik. Ha Erdelyrül szollunk s hallani akarunk, magunk közeleb valo állapotjarul Ez előtt mas fel szaz Esztendővel az Athnameban, kedves Atyamfia, Frater noster az vala az nevünk Szapolyai Janos idejében, most mar Eb, Kutya, Csefutt, Sido, az nevünk, kinél utalatosabb nép, nemzet, nincs az Torok elotis az eg alattis. Kenszeritetunk lepni szomoru gyalazatos Conditiokra, hogy fejünknek kegyelmet nyerjünk.”⁵³

Teológiailag is a török jelenti a kisebb rossz számára. Visszatér a reformáció Luther korából származó magyarázataihoz, ahol a török a félelmetes büntető eszköz, a kereszténység számára.

„Ezeknek Kegyetlensegeken, pusztitasokon s rablasokon. Rettenetes haragja az Istennek mikor az csecsemökett az földhöz vereti, öszve tapodtattya lovak lábaival mint az sárt, es az szüzeket az poganyoknak agya, hogy mind magok s mind az kiket szülnek Istennek es az Isten nepenek meg esküt ellensegi legyenek. <...>Mindenkor tartot Isten tartis egy Hatalmas Nemzetet, mellyet hatalommal masok felet fel emel, ostorul palczául, porolyül kezében tárt, az mely által az Ecclesiat keservesen meg bünteti meg ostorozza, az utan az Ecclesianak ellenségét el veszesse, rettenetes iszonyu romlassal, ugy hogy az ki lattya s hallya jo lelkü ember szanakozzék, meg hasagyon az eö szive es ki folyják mint az víz az eö Lelke keserüsege miatt.”⁵⁴

A legfőbb ellenfél az udvari prédikátornak a fejedelemséggel, a magyar néppel és a református egyházzal is szembenálló ördögi hatalom a Habsburgok uralta Német-római Császárság.

„Aztis <...> eszünkben kell itt vennünk hogy minekutanna az napon ki önteték az pohar, az az minekutanna az Igasságnak napja az eö vilagat meg nevelte, nem akartak annal az emberek látni [,] kivalképpen az kik az Satan széki körül lagnak, hanem annál kegyetlenebbek s nagyob furorral voltanak s nagyob meg keményedéssel, tehát mivel az Goseni vilagosság nem kellett nekik, ki omlott rettenetes iszonyu temerdeki tapasztalható szarasság az fene vad székire, ugy hogy seni helyebül se kelhessen fel [129/b], az mely miat rágják az eö nyelveket az az dühösködnék kegyetlenkednek lelkek esmeretiben gyötrődnek. Igy lön az felső saeculumban, <...> föl tamada az igassagnak napja Nemet országban az Romai Imperiumban kivalkeppen valo nemesebb részében s az ausztriai Hazban, az mely ketszaz esztendőtül fogva rabja volt az fenevadnak, Az fenevad szekinek samolya mais. Mivel azért nem kelle az napnak vilaga iszonyu

⁵¹ Mi udönkben szegény ifju Rakoczi György Fejedelemis ezzel, az Attyanak öreg rend szolgait nem vette ugy mint az maga idejebeli vele fel nevedet ifju Uraknak tanácsát, azomban amaz hejje hujja vele Duskast s egygest ivó, farkas burös Katonaknak tanacsat, az kik mehent meg részegetek esküttek mingyárt hogy ma holnap Constanczinapoly Kapujában tűzik az zászlott. Effele hijaban valosaggal taplaltak s vidamítottak maskent felette igen jo, nagyra szuletet de boldogtalan Fejedelmükett. i.m. 133.

⁵² Nagyari: i. m. 106.

⁵³ Nagyari: Táborig prédikációk. i. m. 154.

⁵⁴ i. m. 185.

setetseget bocsata Isten reajok, ugy hogy égjenek lelkekben s gyötrőgyenek az nagy kegyetlenség mia, ragjak az magok nyelveket de az igassagnak ellene nem álhatnak.

Az mely Isten az orszagokat fundallya, birodalmakat plántallya, az az Isten ugy rendelte hogy az Uj Testamentumban mint régenten az ó Testamentumban legyen kett nagy Birodalom egyik Npkeleten; masik Nap nyugaton az mely ideig egyik az masiknak erejét meg tartoztassa, de ez felölis ugy rendelte az ur Isten hogy egyik meg romollyék vagy meg erőtlennüllyön az masik által, hogy annak romlasaval [nevekegyék amaz es] utt nyitassék az napnyugati nemzetsegeknek meg büntetetesekre." ⁵⁵

A török a napnyugati Babilon büntetésére teremtett.

”El jöve az Bosphorusig, onnan az Adriaticum Tengerig, onnan az Dunaig Lajos Kiraly idejében s el foglalá az mi egész nemzetünket. Mindezek regenten az Romai Imperiumnak, es Babilonnak kő falait mostak. Mind ezek el szarattak es az mi nemeztünkis el szarat egészen[,] mi rajtunk már szarazon által mehett, félő hogy más nagy Ágai is Euphratesnek [132/a] az kik Babilont kozeleb mossák ily, el ne száragyanak. Ha meg Euphraatesnek kett agan által megyen L [engyel] es M[agyar] orszagokon, ha ezek Isten itiletibul el szaradnak könnyen be megyen Babilon varosagan. Száradni kezdettek pedig ezekis[,] mar szomoruan lattyuk magunk szomoru peldajaval [,] ma tapasztallyuk szélessedik az Napkeleti királyoknak az uttyok Napnyugatra Babilon fele. Mi lesz mind ezekbül[,] Isten tugya. Azt lattyuk hogy meg az üdőknek forgasi s jarasi azokis igen faveálnak szolgálnak az Napkeleti királyoknak. Mikor Ersek Ujvárat meg vették, tiszta szept szaraz üdöt adot Isten nekik[,] fel tott czellyoknak vegben titelere alkalmaztost, hasonlokeppem mikor Varadot meg vették. Mais azt lattyuk mely szept tiszta obsidiora alkalmazatos üdejuk vagyon. Isten szanya meg az Keresztyenséget ha eő felségenek teczik sz Sasnak fészket oltalmazza meg, es incse meg őket, hogy az Ecclesianak haborgatásával nem siettessek az Istennek itiletinek es az hatodik Angyal ak poharanak ki omlasat magokra.”⁵⁶

Mintegy száz év protestáns prédikációs gyakorlata új háttérrel formázódik Nagyari kezén egy ideológiai tömbbé. Amelynek része a zsidó magyar párhuzam, egy apokaliptikus melanchthoni konstrukció, a török itt azonban már nem antikrisztus, ha apokaliptikus ellenfél is, hanem büntető eszköz. A fő ellenfél a gonosz megtestesítője a sassal ábrázolt nyugati impérium. Itt azonban már kijelölt etnikai ellenségkép is kapcsolódik a sashoz, melynek körmei között vergődik a magyar nemzet, amelynek Nagyari szerint egyetlen igazi vallása a református hit. Az ellenséges nép a szomszéd német, a sógor, akinek uralkodója sógorság leple alatt csalta ki az országot II. Lajos magyar királytól, hasonló csalárdsággal, mint ahogy a török megszállotta Budát⁵⁷. A magyar nemzet itt etnikailag megfogalmazott és nyoma sincs vallási téren a híres erdélyi toleranciának.

Mint látjuk olyan elemek jelennek meg hadi prédikációjában, melyet, Magyarai vagy Bornemisza is használt. Újra, szinte mechanikusan használja a kálvini gyakorlattal és tiltással szemben a bibliai textus apokaliptikus helyeinek behelyettesítését kora személyeire és

⁵⁵ Nagyari : Tábori prédikációk. i. m. 195

⁵⁶ Nagyari: Tábori prédikációk. i. m. 201.

⁵⁷ ”Izraelra büneiért meg haragvék Isten[,] praedajul ada minden nemzetségeknak. Ugy az mi Nemzetünkettis. [Azon] erdőknek, s mezőknek minden vadai legeltenek minekutanna Isten gyerpüjét el ronta [Solt. 80.]. Ugy az mi szegeny Nemzetünkön legeltenek es legelnek mais. Az mi szegeny Nemzetünket Asianak minden ereje hanszor <...> tapodta meg? Az sasnak szárnya hanzszor csapta megh? Sött volte Asiának s Europeanak olyan nemzetsége az kinek lova lába orszagunkat valaha meg nem tapodta volna. Talam soha egy sem. Bogdany, Kurtany, Tatar, Kozak, Cserkecs, Persa, <...> Örmény, Tatár, Torok, Nemet, Lengyel, Horvat es ki nem?Csalardsaggal vették loptak el szegeny nemzetünknek Lelki testi szabadságot tölünk mint Izraelt Jeroboam. Ugy lopták el <...> Budat az Torükök Tutorsagnak szine alat. Az egész orszagot peneg hazugsagnak szine alat vive Fridericus [190/b]. Az Lajos kiraly Attyafiat, Mariat le jegyze Fridericus(sic! Keveri Ferdinánddal. *Beszúrás tőlem Ő. S.*) Feleségül. Sogorsagnak szine alatt [osztán] jegy váltóban el veve, s magának es kaparita szept <...> sok szaz esztendőktül verrel tartot ls oltalmaztatot <...> nemez Nemzetünket. Azultatul fogvan mar sogorunki az Nemet de valoban idegen Sogorunk.” i. m. 245. A 17. századra megtört cseh protestánsok példáját idézi: Te felőled pedeg Nemzetünkiben lakozo igaz <...> Religio ki jot az Sententia: hogy meg nyomjanak, meg fojesanak, ugy hogy hasonlatos légy mint az masik meg holt gyermek az Cheh orszagi, az kiben mar semi elevenség nincs [meg nyomtak, meg fojtottak meg fulasztottak azt] <...> Fel huzatot az fegyver hogy te az ki meg itt elevenségben meg maradtál Nemetünkben, teis kette vagattassál. [192/a]

eseményeire. Az Apaffi udvar prédikátora mintha a rivális felső-magyarországi bujdosók és a későbbi kurucok hangsúlyozottan „magyaros-magyar” terminusait használná prédikációiban.

Nagyarinál változnak a hadiprédikáció gyakorlatához képest a prédikáció részei: Ttextus—historiai alkalmatosság—teológiai alkalmatosság—summa—részei—magyarázat—tanúság—hasznai, példák. Az eddigi száraz, szakszerűen csak a textus magyarázatára szorítókozó szöveget, minden alkalommal összeveti saját korával. Alapjában megmarad a magyarországi hadiprédikációk addig használt érvrendszere, de sokkal hangsúlyosabban és nem a prédikáció közbenipéldatárként jelenik meg Nagyari saját kora. A prédikáció a bvbibliai előzmények másolására szólít fel konkrétan mechanikusan egymásnak megfelelően eseményeket ezáltal igyekszik utat mutatni a jelenben.

A 18. század

Lukácsy Sándor tárta fel a két trombita példázat 17-18. századi előfordulását. Ő mint a prédikátori hivatás szükségleteinek egyik előfordulását vizsgálta. Szerinte a metaforát Izajás prófétától vették *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam ,et annuncia populo meo scelera eorum.* (58.1.9 „Kiálts meg ne szünjél, mint a trombita emeld fel szódat, és hirdesd az én népemnek az ő vétkeit.”⁵⁸ Káldi György fordításában A prófétai szózat kontaminálódott Jerikó történetével, melynek falai leomlottak a trombiták harsogásától. Pázmány Krisztus hét utolsó szavát hasonlította a hét jerikói trombita szavához. A trombita és a kürt a szövegekben felcserélhető fogalom.⁵⁹

Stankovátsi Leopold egyik könyvének címe a Hangzó trombita, az az A keresztfán függő Isten és Ember hét szavai; Ünnepnapokra való prédikációk. Csúzy Zsigmond az egykori kuruc tábori pap könyve pedig Evangéliumi trombita, ezért bírálatot is kapott, mivel a cím nem elég alázatos, mire ő azt válaszolta, hogy mindnyájan nem nádszálon nyargaló vagy a levegővet ingyen kolompozó, hanem Urunk Krisztus zászlója alatt túsakodó katonák vagyunk”, kell tehát a fegyver és a trombita- s hivatkozik Izajás prófétára.⁶⁰

Illyés András ezt írja 1708 -ban. *Felemelt zászlója a kereszt, harsogó trombitái a prédikátorok, paisa a hit, sisakja a reménség, páncélja a szeretet, éles kardja az Isten élése, tábori élése, orvos patikája a szent sacramentumok, tisztviselői az egyháziak, vitézi minnyájan a keresztyének.*”- az ellenség az ördög.”Azért nem mondja, mint az orgona, avagy mint a trombita, avagy mint a cimbalom, hogy csak gyönyörködtetne a prédikátor, hanem quasi tuba, mint a trombita, hogy felindítaná a resteket, felserkentené az aluvókat; hogy biztatná az lelki harcra a félelmeseket.”⁶¹

Padányi Bíró Márton 1761-ben az apokalipszisre emlékezik a trombitáról: A vitézkedéshez trombiták is kellenek, nagy hasznukat vették Jerikó ostromlói. Más csodás trombitálásokról olvashatni a Jelenések könyvében, ezekkel ő nem versenyezhet, de mégis engedve a prófétai hivatásnak, csak mint „ most tanulgató tudatlan trombitás dicsőséges Szent Mihály arkangyal tisztességére, nem valami francia, olasz, német vagy más idegen hanem egy rövid magyar nótát akar csendes zöngedéssel beszélgetni.”⁶²

⁵⁸ Lukácsy Sándor: Trombita , kürt, Kiáltó szó vagyok. ItK 1995. 3—4. 276. 277.

⁵⁹ Stankovátsi Leopold: *Hangzó trombita, az az a keresztfán függő Isten és Ember hét szavai; Ünnepnapokra való prédikációk. Első rész. Győr, 1788. 303.*

⁶⁰ Csúzy Zsigmond az egykori kuruc tábori pap könyve Evangéliumi trombita. *Lépes Bálint így írt minderről a 17. században:* „Mivelhogy kersztyének, ez mostani eszeveszett üdőben csaknem mindnyájan az emberek fülök mellől bocsájtják el az ítéletről emlékeztető üdvösséges intéseket ... azért készeréttetem m inden rend hivatal és állapotbeli emberekre kiáltanom amaz én nagyhatalmú Uram parancsolatjára: Clana, ne cesse (stb) Trombita , kürt, tanétó vagyok kiáltanom köl, harsognom köl, föl köl emelnem szómot, hogy néma ebnek, ki nem ugathatok, ne mondathassam. Az Isten népét feddenem köl az ő gonoszságáról” *Lépes Bálint: Az halandó és ítéletre menendo tellyes emberi nemzeteknek fényes tükörö.* Prága 1616. II. 225.

⁶¹ Illyés András: *Sertum sanctorum. Nagyszombat, 1708. I. 428.*

Befejezőként elmondhatjuk, hogy a hadi prédikáció a 16-17. században különböző felekezeteknél hasonló szerepet töltött be és beszédhelyzeténél fogva hasonló elemekből épült fel. A mögöttes elgondolás szerint a had a mohamedán keresztény ütköző zónában csak Isten erejéből állhatta meg helyét. Papjai figyelmeztetését követve egy erkölcsi tisztaság és rendtartás volt az, amely a győzelmet hozhatta, mivel állításuk szerint a had Istené. Ez megkövetelt a hadipredikációkban egy moralizáló szándékot és egy apokaliptikus profetikus beszédstílust, amely hatással van a következő századok irodalmára, eszméletörténetére. Maga a harsona, kürt a 19-20. században is majd a profetikus elhivatottságú költészetet, felelős értelmiségi létet jelenti, mint például Ady Endre költészetében az olyan versek mint A kürtösök szava, vagy az Isten harsonája.

---

⁶²Padányi Bíró Márton: *Ünnep-napokon Diaetáknak alkalmasságával, egyéb jeles napokon mondatott külömbkülömbféle szép prédikációk. Győr, 1761. 791—793.*”